

Hellige kvinder og mænd i de lutherske lande, ca. 1550 til 1700

af Jürgen Beyer

„Samtidigheten mellan folktrons förklaringsmodeller och den kristna läran är ett hittills utforskat område i Skandinavien“.¹ Ved at definere folketro som den del af almuens tro, som ikke var grundet i den officielle teologi, blev der lukket for en nærmere undersøgelse af de to polers indbyrdes påvirkning. Der er meget, der peger på, at luthersk kirkelighed har været mere udpræget blandt lægfolket end hidtil antaget i forskningen, på den anden side var præsterne også mere villige til at acceptere de folkelige religiøse udtryksformer end det har været fremstillet i litteraturen.

Et overset element i den fromhedshistoriske forskning er folkelige forestillinger om hellighed i de lutherske lande. Selvom der i lutherdommen ikke findes nogen officiel helgenkåring, fandtes der alligevel folk, som blandt den menige mand nød anseelse ikke blot som fromme mennesker, men som personer, der på en speciel måde viste, at Gud virkede igennem dem, enten ved at åbenbare sig for dem eller ved at lade dem udføre overnaturlige ting.

I denne artikel vil jeg koncentrere mig om, hvad der fik lægfolket til at betragte nogle af deres medmennesker som hellige. Jeg vil inddele de hellige i fire grupper (som delvis overlapper hinanden): *Gebetsheiler*, sjamaner, mirakuløst fastende og profeter.

Året 1680 var forløbet tåleligt for folk i Husum, en havneby ved den slesvigske vestkyst. Høsten havde været tilfredsstillende, priserne for levnedsmidlerne var rimelige. Seks uger før jul begyndte det dog at regne. Det regnede den største del af det følgende år og holdt først op i 1682! Egentlig var alt som det plejer at være på de kanter, hvis det ikke havde været for kometen, som man ikke blot kunne se i Nordfrisland,² men mange steder i Europa.³ Kometerne galt dengang stadigvæk hos de fleste som jærtegn, der varslede Guds vrede. I hvert fald var intet godt i vente,

---

¹ C. Raudvere: *Föreställningar om maran i nordisk folktro* (=Lund Studies in History of Religions, bd. 1), Lund 1993, s. 299.

² *Eine kleine Chronik für die Jahre 516 bis 1682* (Landsarkivet i Slesvig, Abt. 400.1, nr. 47: Amt Tondern. Copiale [upagineret]).

³ Se omtalen i *ORDINAIRE Post=Tidinger* (Kbh.) mellem 1. 12. 1680 og 9. 3. 1681.

man kunne blot ikke vide, om forandringerne ville indtræffe i den „store politik“ eller hjemme i Husum.

Fuldstændig ubemærket af borgerne, betrådte vores hovedperson byen den 10. december 1680. Efter udseendet at dømme, var manden mellem 45 og 60 år gammel, hans klæder lod formode en velstående købmand. Han indlogerede sig på en gæstgivergård kaldet „Bremer Schlüssel“.

Den fremmede forholdt sig meget diskret, han læste flittigt i Bibelen, i Johann Arndts bøger om det sande kristendom og i andre opbyggelige skrifter. Der blev gisnet meget om, hvem han var. Stundom kunne man se fløjl og silke under hans klæder, og selv om han ikke var ledsaget af en tjener, hed det sig, at han var en fornem mand. Når folk spurgte, hvem han var, sagde han kun, at han var Johann Thamsen fra Ribe.

Til denne historie findes fire hovedkilder. Den ældste er en avisnotits, dateret „Husum / den 19. Februarii“.⁴ Et flyveskrift, „Kurtzer und Gründtlicher Bericht Von Zweyer Kauffleute Wunder=Glauben“, genoptrykt i Gottfried Arnolds „Leben Der Gläubigen“ fra 1701,⁵ kan betragtes som en helgenlegende. Denne „Bericht“ eller *beretning*, som jeg kalder den i det følgende, blev sandsynligvis skrevet i foråret 1681.⁶ Der findes et modskrift af rådmanden August Giese fra Husum. Håndskriftet er fra 1688,⁷ men tryktes først postumt i 1711.⁸ Denne tekst kan betragtes som en *légende noire*. I byen Husums kirkehistorie fra 1723 har Johann Melchior Krafft benyttet begge skrifter, men suppleret dem med i Husum dengang forhåndenværende håndskrifter og ved at forhøre sig hos gamle borgere.⁹ Endvidere skal der nævnes, at rådmanden Giese udkæmpede alvorlige stridigheder med sognepræsten i Husum, Martin Holmer. De mandede ud i Gieses (nok uberettigede) afsættelse i 1681.¹⁰

---

⁴ ORDINAIRE Post=Tidinger (Kbh.), 9. 3. 1681.

⁵ Zusatz, S. 1090-1103.

⁶ Ældste kendte trykt er fra Leipzig 1691. Kun den første del af skriftet handler om Thamsen.

⁷ UB Kiel, Cod. ms. S. H. 242 fol.

⁸ A. Giese: Vier Tractaten ..., Plön 1711, s. 201-22.

⁹ Ein Zweyfaches ... Jubel=Gedächtnis ..., Hamborg, s. 194-201.

¹⁰ D. Lohmeier: Giese, August, i Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon, bd. 5, Neumünster 1979, s. 94-6.

Dog tilbage til begivenhederne i Husum. En febersyg kvinde kom til Thamsen og bad om hans råd. Hun havde forgæves anvendt alle gængse midler. Han svarede, „daß er dessen von sich selbst nichts könne / sondern daß sie fleissig solle beten / und das wolle er mit für sie tuhn / und den werde sie erfahren / ob es nicht bald mit ihr werde besser werden etc. da saget man / sol geschehen sein / daß dieselbe / weiß nicht / ob den andern oder dritten Tag / wiedergekommen und berichtet haben sol / daß es sich weidlich mit ihr seit dem gebessert / oder / als es andere austrucken / zur Besserung angelassen.“ Såvidt Giese. Ifølge Giese kom kvinden til Thamsen „in dem Wahn“ at han måske var en fornem læge. Ifølge *beretningen* havde Thamsens værtinde hørt, at han viste „guten Rath“ imod feberen, og hun formidlede kontakten til kvinden, som her er specificeret som en enke. I *beretningen* bliver hun helbredt i løbet af få dage. Ifølge *avisen* „klagede [værten] for hannem / at hans Naboerske“ var syg. Thamsen svarede, „at hun engang skulle komme til hannem“.

Den helbredte kvinde bad indtrængende Thamsen om at tage sig af en slægtning, som også led af feber. Thamsen overhørte ham i sin tro og spurgte ham bl. a., om han oprigtigt angrede sine synder, om han ville bedre sig, om han troede af hjertet, at den korsfæstede Jesus var Guds søn, „und daß er durch sein unausprechlich=theuerbares Blut von Sünden gereinigt / allein aus Gnaden / ... die ewige Seligkeit solte geniessen“, om han troede, at Christus havde magt til at helbrede ham „wann es Ihm also gnädiglich gefallen würde? Nachdem nun der Krancke mit Ja geantwortet / wünschete ihm der GOTTes=Mann zu ... daß er durch [Christi] allmächtige Krafft / aus Gnaden und Barmhertzigkeit / zu seiner hohen Göttlichen Majestät heiligen Nahmens Lob / Preiß und Ehre / möchte genesen / und von seiner Kranckheit erlöset werden.“ Han formanede ham, flittigt at bede til Gud og at give rundeligt til de fattige. Fire dage senere kom manden helbredt tilbage og ville takke Thamsen. Thamsen sagde, at han istedet skulle takke Gud, der havde helbredt ham.

Manden måtte love ikke at fortælle noget. Dette påbud var vel allerede i Christi tid den mest effektive måde, at få helbredelsesmirakler spredt blandt folket.¹¹

De to helbredelser demonstrerer Thamsens metode. Den syge skal bekende sin lutherske tro og bliver spurgt, om han tror, at Christus kan helbrede ham. Thamsen lover at bede for ham, desuden skal patienten også selv bede ivrigt til Gud. Håndspålæggelse eller andre ritualer finder ikke sted.

---

¹¹ Jf. f. eks. Mark. 7, 36.

På denne måde helbredte Thamsen mange. De helbredte eller i hvert fald lindrede sygdomme inkluderede bl. a. hjertebanken, blodopkast, trangbrystethed, bylder, blindhed og forskellige former for feber. Til en kvinde, som af taknemmelighed tilbød ham penge, svarede han, at han havde „keine Macht / die Gnade Gottes zu verkauffen“. De penge, hun havde tiltænkt ham, skulle hun hellere give til de fattige.

Det ville føre for vidt, at genfortælle alle sygehistorier i *beretningen*. De er sikkert ikke underdrevne.

Rygtet om disse mirakuløse helbredelser spredtes hurtigt. Der kom også syge fra fjernere liggende steder. I det hele taget kom der så mange patienter, at Thamsen ikke kunne få talt med dem enkeltvis. Gaden stod fyldt med vogne. For alligevel at kunne hjælpe dem alle, lod han dem sætte deres navn, alder, bopæl og sygdom på en seddel. Desuden skulle de skrive, at de bad Thamsen om en forbøn. Ifølge Giese skulle værten skrive sedlen. Patienten skulle tage sedlen med ind til Thamsen og vise den „und von seinem Glauben und fester Zuversicht zu GOtt Bekentniß tuhn“.

Derefter blev patienten forsikret Guds hjælp, opfordret til bøn og almisser og til at lægge en skilling i fattigbøssen. Værten fik en skilling for at skrive sedlen, men man kan gå ud fra, at han også tjente godt på at sælge mad og drikkevarer til de ventende.

Thamsen havde meget at lave. Ifølge *beretningen* skal han i løbet af én uge have helbredt 74 personer.

Blandt de behandlede er to af speciel interesse. Den ene var en jøde, som klagede over tunghørighed og hjertebanken. Thamsen forklarede ham, at han ikke havde magten at helbrede. Jøden kunne kun blive rask igen, hvis han - som de andre patienter - troede på, at det var „die allmächtige Krafft JESu CHristi / des wahren lebendigen Sohnes GOTTes“, som helbredte ham. Jøden svarede: „Er hätte von etlichen / die gesund worden / solches wohl verstanden; allein er ersuchte allerdienstlich / daß er möchte im Nahmen GOTTes des Vaters gesund gemacht werden.“ Herpå fulgte en diskussion om treenigheden, som ikke skal refereres her. Thamsen spurgte til sidst, hvorpå jøderne mente at kunne kende deres messias. Jøden sagde, „unter andern / durch Zeichen und Wunder“. Thamsen tilbød ham at være helbredt den følgende dag, hvis han offentligt ville bekende den korsfæstede Christus som den sande messias. „Worauf der Jude sagte / das gienge was hoch / und nahm seinen Abschied“.

Nu kan man spørge sig, hvorvidt en tunghørig overhovedet kan deltage i en teologisk disputation. Denne episode vil måske kun vise, at de forstokkede jøder ikke *vil* høre Guds Ord og Christi budskab. Giese afviser i hvert fald denne historie.

En anden spektakulær helbredelse skete med en mand, som „in die 5. Jahr als toll und rasend an Ketten gelegen“. Fire dage efter behandlingen hos Thamsen, kunne han den følgende søndag gå helbredt i kirke. Ifølge Giese lod Thamsen kæderne tage ned og lod ham give noget mad. Han blev med det samme mere stille og kom til sig selv. Kun i dette ene tilfælde vil Giese ikke udelukke et mirakel og Guds virke, men han prøver alligevel at give rationale forklaringer: Man kan også opleve med vilde kædehunde, at de bliver mere rolige, når man løslader dem. Desuden hed det sig, at hans sygdom tidligere var forløbet i bølger. Det kunne nu have spillet en rolle ved Thamsens behandling.

Giese sammenligner Thamsens virke med visse helbredende kilder, hvor en tilfældig helbredelse forårsager et rygte og tilløb af folk, resten består af indbildning (moderne: autosuggestion?). Således havde det ifølge Giese også været med Thamsen. Mange rygter viste sig at være forkerte, efter en første indbildt bedring fik mange det faktisk dårligere, „ja ich weiß schaemlose versoffene Weiber / und habe sie selber examinieret / die aus einer schendlichen vanitet und Snacksucht Schaden von sich ausgegeben / die sie nie gehabt / oder Besserung / die sie nie empfunden hatten“. Giese nægter, at der har været én eneste helbredelse som hos Christus og apostlene, hvor de syge blev rask med det samme. Krafft mener derimod ikke, at man helt kan afvise alle helbredelser.

Man vidste stadigvæk ikke, hvem den fremmede egentlig var. „Von dem gemeine[n] Volcke“ blev forskellige teorier formuleret: „Der eine sagte / er wäre Moyses; der ander / er wäre ein Mann GOTTES; andere sagten / er wäre ein Prophet; andere / er wäre ein Apostel / so von den Todten auferstanden / und daß er lebete sonder Essen / Trincken / Schlaffen und andere menschliche Nothdürfftigkeiten.“

Disse forestillinger - så absurde som de måtte virke idag - var slet ikke så afsides. Som behandlet nedenfor, kendte samtiden til mange mirakuløst fastende, som sagdes at leve uden mad i årevis. Dette rygte afkræftede Thamsen dog selv: Teksten fortsætter: „Welchen seltsamen Wahn den Leuten zu benehmen der frembde Mann bewogen wurde / sein Wohn=Zimmer zu eröffnen / auf daß er von jederman / wenn er aß und tranck / möchte gesehen werden.“

En kvinde bad Thamsens værtinde, „daß sie den Elias möge zu sehen bekommen“. Det var en gængs eskatologisk forestilling, at Enok og Elias ville vende tilbage. Derfor var det måske heller ikke så absurd, at betragte Thamsen som Moses eller Apostel.

Betegnelsen „Mann Gottes“ blev hyppigt brugt om Luther. *Beretningens* forfatter betegner iøvrigt selv Thamsen som „Gottes=Mann“ (se s.).

Som jeg vil komme ind på senere, optrådte profeter ret hyppigt i de lutherske lande, selv om helbredelsesmirakler kun meget sjældent knyttedes til dem.

Endelig var der nogle, der mente, „er wäre von dem damahls=erscheinenden Comet=Stern auf dem Kirchhofe niedergefallen.“

Byens gejstlighed havde åbenbart ikke noget at indvende mod Thamsens virke. Præsterne omgikkes ham og fandt intet mistænkeligt. De gejstlige talte offentligt om helbredelserne „als von einem Gottes=Werck“. På foranledning af helbredte blev der på prædikestolen takket for helbredelsen. Også en gammel præst opsøgte Thamsen og søgte helbredelse for sin søn.

Til sidst vendte stemningen sig. Der opstod et nyt rygte. Det hed sig nu, at Thamsen var en troldmand, som havde udtænkt sig dette kneb for at få fat i folks håndskrifter. På den måde ville han kunne råde over de pågældende personer. Nu kom hans tidligere patienter igen og krævede deres sedler tilbage, som han gerne returnerede. Samtidig henvendte Thamsen sig til byrådet og bad om beskyttelse for det „ungestümmige Pöbel=Volck“. Rådet sendte to betjente til ham, som skulle indkræve sedlerne. Thamsen var glad for, at kunne slippe af med dem. Da Giese bagefter talte dem, var der mere end 160, selvom han mener, at der måtte have været flere, fordi der blev fundet 18 mark lybsk i fattigbøssen.

Også den verdslige øvrighed greb ind. Det er ikke klart, om det først skete efter at stemningen var vendt, eller allerede før. Giese fremstiller det således, som om øvrighedernes handlinger var medvirkende til ændringen.

Den første beslutning blev truffet af hertuginde Maria Elisabeth, som forbød undersåtterne i hendes livgeding ved Husum at opsøge Thamsen. En infanterist blev opstillet for at notere de folk, der måtte overtræde forbudet.

Derefter besluttede byrådet, at lade Thamsens virke undersøge af borgmester Feddersen og hans svigerfar, rådmand Giese. Thamsen blev bedt om at komme til borgmesterens hus. Giese og Feddersen kritiserede den forventning af bønnehørelse, der næredes til Thamsens bønner. Der var ingen tvivl om, at Gud *kunne* helbrede syge, men man måtte ikke foreskrive ham det.

Thamsen forsvarede sig med, at hans patienter intet andet begærede, end hvad der var Guds vilje. Alligevel anså Giese og Feddersen den forventede helbredelsesautomatisme som en fristelse af Gud. Guds nåde var der for alle, der bad til ham i alvor, ikke kun for nogle udvalgte. Til sidst alvarede de imod den „erschrockliche Unwissenheit des gemeinen Manns / der auf solche Dinge verfallen / und mit verbundenen Augen / wem wol nicht / zulauffen ... würde“.

Thamsen svarede: „Ja er habe nicht mehr als die liebe Mühe davon / und könne leiden / daß man es ihm und ihnen nur untersage / oder könne man ihn hier nicht leiden / algantz ausgebiete. Und wir antworteten: Ja / das könnte man ja wol tuhn / wen man nicht fürchten müste / daß der unwissende Pöfel nur mehr dadurch mögte in dem Aberglauben / wehnend / als habe man die grosse [sic] Wunder GOTTes mit Gewalt dempfen wollen / gestercket werden.“

Giese og Feddersen anbefalede kraftigt Thamsen at standse sine behandlinger. Eftersom han havde startet det hele, måtte han også selv standse det ved at nægte at modtage patienter. Det lovede Thamsen. Han flyttede fra gæstgivergården - hvor der var uenighed om regningen - til et sted i nærheden af Gieses fjende, pastor Holmer. Han boede der endnu i fire uger, ifølge Giese, „still und ohne von Wunder=Wercken mehr zu wissen“.

Efter selv at være blevet syg, flyttede han til Frederikstad (ca. 15 km fra Husum), boede der uden at vække opsigt og døde efter nogen tid.

Ifølge Krafft ejede Thamsen ved sin bortrejse fra Husum tilstrækkelig mange penge og værdigenstande til at finansiere sit ophold i Frederikstad. Ifølge Giese blev der ved hans død hverken fundet kontanter eller værdisager. Istedet fandt man skrivelser, hvoraf man kunne slutte, at han var en borger og købmand fra København. Hans rette navn var Jonas Trelund. Hans kone og børn levede endnu i København. „Als man um die Zahlung des verzehrten Geldes und um Anstalt zu seinem Begrebniß an sie geschrieben / sol [die Witwe] geantwortet haben / daß sie mehr als zuviel zu tuhn hette / sich kümmerlich selbsten durchzubringen.“

Jonas Trelund var født i Ribe i 1631. Han slog sig ned som Købmand i Amsterdam, giftede sig dér i 1654, og erhvervede sig en betydelig formue, bl. a. i den islandske og færøske handel. 1662 flyttede han til København og investerede sin

kapital i forskellige projekter. 1669 gik han fallit og flygtede. Der vides intet om hans skæbne indtil han dukker op i Husum i december 1680.¹²

Trellund havde også privat kontakt til borgerne. I hans omgangskreds fandtes præster og lægfolk. Deres samtaler synes ikke at have haft at gøre med helbredelser. Jeg går ud fra, at de talte om opbyggelig litteratur og religiøse emner. Man opsøgte Trellund ikke blot for at blive helbredt af legemlige sygdomme, men også „um mit ihm Christliche Unterredung zu pflegen / und getröstet zu werden“.

Det er ikke helt klart, hvordan Trellunds karriere som helbreder begyndte. Ifølge *beretningen* havde værtinden hørt, at han var kyndig udi feberen, ifølge Giese troede en syg kvinde, at han var læge, og ifølge *avisen* klagede værten naboens nød til Trellund. Alle vidste dog, at han var en from mand.

Jeg kan forestille mig, at kvinden bad om hans hjælp, og at han ærligt svarede, at han ikke kunne hjælpe hende. Fordi de medicinske midler havde vist sig magtesløse, rådede han hende, at anråbe Gud. Som en god Christen lovede han at bede for hende.

Tilfældigvis fik kvinden det snart bedre. Dermed tog rygten og Trellunds karriere som helbreder fart, og Trellund gjorde ingenting, for at standse mirakeltroen. Han var en from mand, som ikke udelukkede helbredelsesmirakler. Værten gjorde vist sit for at fremme kendskabet til helbredelserne.

At tro kan flytte bjerge, er velkendt, dog var det måske ikke Trellunds tro, men snarere patienternes tro på, at hans bønner havde speciel kraft.¹³

Næste afsnit handler om en sjaman. Catharina Fagerberg blev født i Småland i året 1700. Hun arbejdede som linnedvæver på et gods tilhørende landshøvdingen for Östergötland, Baron Creutz. Efter mange års åndelige anfægtelser, sygdomme, søvnløshed, manglende appetit osv., forklarede en god ånd hende, „dass, wie die bösen Geister sie lange geplaget, so sollte sie hiernächst von Gott Erlaubnis haben, sie wieder zu plagen und auszutreiben von sich und ihrem notleidenden Nächsten.“ Siden den tid mente Catharina Fagerberg at være i besiddelse af denne nådegave.

---

¹² DBL³, bd. 14 (1983), s. 679f. Trellunds begravelse er først indført i kirkebogen den 1. 1. 1683 (Frederikstads stadsarkiv, Luth. Gemeinde: Beerdigungen 1658-99). Da der hér er tale om en fortegnelse over indtægter, er det muligt, at Trellund døde lang tid forinden, og at de senere inddrevne penge først bogførtes ved det nye års begyndelse.

¹³ Jeg planlægger med Trevor R. Johnson en sammenlignende studie over Trellund og Marco d'Aviano, en samtidig katolsk helbreder i Sydtyskland.

Ifølge Edsman svarer det til en sjamans initiation: „the gift of faith healing comes after a victorious struggle with both physical and psychological tribulations.“

Mellem 1730 og 1732 virkede hun som helbrederske. På mange måder ligner hun Jonas Trelund i Husum: Patienterne skal bede til Gud, hun går i forbøn for dem og erklærer bagefter, at helbredelsen ikke skyldes hendes kræfter, men alene Gud. Der er dog væsentlige forskelle: Hun lægger sin hånd på de syge og forklarer mange sygdomme ved, at de er blevet tilsendt de syge fra deres fjender ved hjælp af magi. Stundom anvender hun en egentlig terapi („hat ihn im Ameisenbade zweimal geräuchert und geraten, sich mit Branntwein und Kampfer zu reiben“).

Hun udforsker ved hjælp af såkaldte livsånder, hvad de syge fejler. Enten tilkalder hun en af den syges livsånder, eller hun sender en af hendes egne til Gud. Efter halvandet døgn kommer livsånden tilbage fra Gud med de nødvendige oplysninger.

Nogle syge afviste hun at behandle og anbefalede, at den syge forberedte sig på den uundgåelige død.

Når den syge plages af onde ånder, tiltrækker hun disse til sin egen krop, hvor de taler gennem hendes hals, men til sidst forlader de også hende, og den syge bliver rask.

Catharina Fagerberg blev en kendt helbrederske. Svenske pietister tolkede hendes ånder som engle. Hun beskrives som et meget fromt menneske, som „mit Gott und ihrem Heiland sehr nahe und auf eine ungemeine Weise verbunden sei“.¹⁴

Som nævnt ovenfor, troede folk i Husum, at Trelund ikke spiste. Også Catharina Fagerberg havde perioder, hvor hun ikke spiste rigtigt. I 1500- og 1600-tallet fortaltes om mange fastemirakler, også udenfor de lutherske områder.¹⁵ I en luthersk sammenhæng er de måske også derfor opmærksomheden værd, fordi man - i modsætning til mange andre religioner - næsten ikke kender til specifikke foreskrifter om mad og afholdelse fra den.

---

¹⁴ C.-M. Edsman: A Swedish Female Folk Healer from the Beginning of the 18th Century (=Skrifter utg. av religionshist. inst. i Uppsala (hum. fak.), bd. 4), Upps. 1967 (edition af kilderne s. 82-104, analyse s. 120-65). Citaterne er taget fra s. 85f., 97 og 136. Udover de hér berørte aspekter giver Edsmans publikation meget spændende indblikke i en ånde verden, som ligger mellem den officielle teologi og det, man plejer at kalde for folketro.

¹⁵ Se bibliografien hos C. J. Loßau: Wahrhaffte ... Beschreibung Eines ... CASUS INEDIÆ ..., Hamborg 1729, s. 30-64.

De fleste fastemirakler vedrørte piger. Det er kendt, at der findes en sygdom, som hedder nervøs spisevægring (*anorexia nervosa*). Desuden var der mange gange tale om bedrageri, den fastende blev hemmeligt forsynet med mad.

Hvad kunne man opnå ved at påstå, at man levede uden mad? Man kunne f. eks. tjene sit levebrød på denne måde, hvis man samtidigt huskede at anstille sig fromt. Bare det at kunne faste i lange perioder, var åbenbart nok til at folk kom løbende, bad om åndelig vejledning og spådomme, og til at folk betragtede den fastende som hellig.¹⁶

Mange mirakuløst fastende hører også til den fjerde kategori af hellige folk, nemlig til profeterne. På nuværende tidspunkt kender jeg til omkring 250 profeter fra de lutherske lande i tiden fra reformationen til omkring 1700.¹⁷

Profeterne har det til fælles, at de modtager en guddommelig åbenbaring af en engel. Denne engel kan optræde i forskellige skikkelser, men dens budskab er bod. Som regel skal profeten henvende sig til præsten, der skal formane folket til at omvende sig. Hovedsynden er hovmod, tit specificeret som luksus i klædedragten, andre kritikpunkter er åger, gerrighed og hor. Hvis folket ikke omvender sig, vil der inden kort tid komme Guds straf, ofte beskrevet i de apokalyptiske vendinger pest, krig og hungersnød (jf. Åb. 6, 1-8). Indtil Tredivårskrigen blev sådan et budskab accepteret af mange præster - ikke mindst fordi det svarede meget godt til en gennemsnitsprædiken.

Næsten alle profeter kan kaldes for ulærde, dvs. at de ikke havde nydt en højere (latin) uddannelse, selv om mange kunne læse eller enddog skrive. Der kendes profeter af begge køn, fra alle erhverv, i alle aldersgrupper, i storbyer lige så vel som fra helt ude på landet.

---

¹⁶ E. Holländer: Wunder, Wundergeburt und Wundergestalt in Einblattdrucken ..., Stuttgart 1921, s. 211.

¹⁷ Se foreløbig J. Beyer: Lutherske folkelige profeter som åndelige autoriteter, i B. P. McGuire (red.): Autoritet i Middelalderen, Kbh. 1991, s. 157-81. I to artikler, som er under udgivelse, giver jeg udførlige litteraturhenvisninger: Lutherische Propheten in Deutschland und Skandinavien im 16. und 17. Jahrhundert. Entstehung und Ausbreitung eines Kulturmusters zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit, i Europa in Scandinavia. Kulturelle Dialoge während der frühen Neuzeit. 1520-1720 (=Studia Septentrionalia, bd. 2), Frankfurt/M.: Lang (arbejdstitel), og Lutheran Popular Prophets, i R. W. Scribner og T. R. Johnson (red.): Popular Religion in Germany and Central Europe 1400-1800 (arbejdstitel), Basingstoke: Macmillan.

Profeter af denne slags synes at være en luthersk egendommelighed. I de katolske lande ville man ikke møde engle, men snarere helgener, der opfordrede folk til at gennemføre en procession og til at oprette et kapel til ære for den pågældende helgen, hvis man ville afvende Guds vrede.¹⁸

I året 1636 bliver en tjenestepige i Dithmarsken bortført af to hvidklædte „unge karle, til en hob fordömte, i ild ligende og sig meget klagende, hvoraf hun og kjendte nogle endnu levende personer. Derfra blev hun förd til en anden ort, hvor d[e] udvalde vare, hvoriblant hun og kjendte nogle nyligen afdöde. Siden blev hun nedsat paa jorden og befaled at give [Præsterne] dette tilkjende til advarsel for de onde.“ Specielt skal både hun og præsterne advare de endnu levende personer, som hun har set blandt de fordömte, om at afholde sig fra uretfærdighed, gerrighed, hovmod og foragt for Guds ord og dets tjenere. For at blive mere troværdig, skal hun tre dage ligge mæleløs, hvilket også sker.¹⁹

Denne pige bruger et krops„sprog“ for at bevise sit guddommelige kald, men hendes budskab gå ud over det almindelige. Som enkelte andre profeter har hun også et individuelt budskab, ikke kun en opfordring til fællesskabet.

Selv hvis en profet kun havde tænkt sig at optræde som bodsprædikant, kunne han eller hun nemt blive presset ind i rollen som åndelig rådgiver eller som en slags hellig mand eller kvinde. Mennesker kom løbende langvejsfra for at nyde godt af vedkommendes kundskaber og forbindelse til de guddommelige magter - tit mod betaling.

Omkring 1630 spørger folk en „hellig Prophetinde“ i Jylland, „huad Gud paa dennem mißhagede“. Profeterne forventes at kunne oplyse, „huorledis Gud formildis / huordan det staar til i Himmerige.“ Her kunne man sandsynligvis få at vide, hvordan ens afdøde slægtninge havde det hinsides, om de var i himlen eller i helvede.

Nogle profeter prædiker selv og har ofte større succes end de ordinerede præster. De jyske tilhørere omkring 1630 er „strax ferdig paa hindis Tale / med Sax oc Kniffue at fare ofuer deris Klæder“.²⁰

Profeterne lever et upåklageligt kristent liv og kan udtale sig om vigtige ting, som f. eks. himmerige og helvede, med mange flere detaljer end præsterne kan

---

¹⁸ Se også Merethe Sundby-Sørensens artikel i dette nr.

¹⁹ L. Alardus: Zeichen vnd Wunder=Predigt ..., Hamborg 1636, s. 12f. og 18f., den forkortende oversættelse er taget fra ggl. Bibl., Rostg. S. 2, 4°, s. 187.

tillade sig. Profeterne er uundværlige, fordi de kan svare på spørgsmål vedrørende åndelige eller hinsides ting. De tilfredsstiller dermed ikke bare nysgerrigheden, men de dækker et stort behov i den folkelige fromhed. Det er vigtigt for de jævne folk at vide, hvordan deres slægtninge har det hinsides, og at erfare, hvad de selv skal gøre for at opnå Guds nåde. Folk er villige til at betale penge for disse oplysninger. Deres henvendelse til profeterne betyder dog ikke, at de principielt afviser præsterne og den officielle kirke.

Lutherske hellige kvinder og mænd er *levende* religiøse specialister. Der opstår ikke noget kult efter deres død. De kan dokumentere, at Gud virker igennem dem. De kendetegnes ved åbenbaringer, ekstaser, tegn, kropslige lidelser, overnaturlige faste, afkald på søvn, periodisk stumhed, helbredelsesmirakler eller oplysninger om åndelige ting. Visse „attributter“ er mest typisk for profeter, andre for folk som Jonas Trelund eller Catharina Fagerberg. Vigtigt for troværdigheden var dog, at deres levned svarede til budskabet. Et „helligt levned“, dvs. udvist fromhed, askese osv., var ligefrem en topos i de (stundom ubegrundede) rygter, der gik om disse folk. En profet på Færøerne var i 1667 „kommen i Folcke Munde oc Indbildning / at hand skulde være sær gudfryctig / oc at mand aldrig skulde hafve hørt et forfængeligt Ord / eller Bande aff hans Mund“.²¹ Om profeter fortælles der endvidere gerne, at de nyder den fjerne fyrstes velvilje og at der er blevet set tegn på himlen, som bekræfter deres kald.

Trykt i: Chaos. Dansk-norsk tidsskrift for religionshistoriske studier 20 (1993), s. 101-113.

---

²⁰ J. D. Jersin: Om Miracler / Tegn oc Obenbaringer ..., Kbh. 1631-32, f. A9r, A10v og L6v.

²¹ L. J. Debes: FÆROÆ Et FÆROA RESERATA ..., Kbh. 1673, s. 351.